HOZIRGI QISSALARDA QIZLAR SHA'NI VA NOMUSINING BADIIY TALQINI

Solijonova Marjona
Zubaydullayeva Zulfizar
Hamidjonova Shahlo
O'zbekiston milliy pedagogika universiteti talabalari.

https://doi.org/10.5281/zenodo.24040697

Annotatsiya. *Maqolada hozirgi o'zbek qissachiligida qizlar sha'ni, insoniy qadr-qimmat, nomus, ijtimoiy muhit va ma'naviy mas'uliyat masalalarining badiiy ifodasi yoritiladi. Tahlil markaziga Xoliyor Safarovning "Nomus va hayot" qissasi olinib, asar nomining mazmuniy yuklamasi, qahramonlar nutqi, ruhiy tasvir va ijtimoiy munosabatlarning xarakter ochishdagi vazifasi xususida mulohaza yuritiladi. Shuningdek, zamonaviy qissalarda ayol va qiz obrazini faqat axloqiy mezonlar doirasida emas, balki mustaqil qaror qabul qiluvchi, o'z qadrini anglovchi shaxs sifatida talqin etish zarurligi asoslanadi. Sha'n va nomus tushunchalarini insonning daxlsiz qadr-qimmati, vijdoni hamda erkin tanlovi bilan bog'liq holda izohlash taklif qilinadi.*

Kalit so'zlar: *qissa, qiz obrazi, sha'n, nomus, qadr-qimmat, milliy qadriyat, badiiy psixologizm, ruhiy kechinma, dialog, ijtimoiy muhit.*

Аннотация. *В статье рассматривается художественное осмысление чести, достоинства девушек, нравственной ответственности и влияния социальной среды в современной узбекской повести. Основное внимание уделяется повести Холиёра Сафарова «Номус ва ҳаёт» («Честь и жизнь»): анализируются смысловая нагрузка названия, речевые детали, психологическое изображение и роль межличностных отношений в раскрытии характеров. Подчеркивается необходимость изображать девушку не только через традиционные нравственные нормы, но и как личность, осознающую собственное достоинство и способную самостоятельно принимать решения.*

Ключевые слова: *повесть, образ девушки, честь, достоинство, национальные ценности, психологизм, внутреннее переживание, диалог, социальная среда.*

Abstract. *The article examines the artistic representation of girls' dignity, honor, moral responsibility, and the influence of the social environment in contemporary Uzbek novellas. The main focus is Kholiyor Safarov's novella "Nomus va hayot" ("Honor and Life"). The article considers the semantic implications of the title, speech details, psychological narration, and the role of interpersonal relations in character development. It argues that a girl's image should be interpreted not merely through traditional moral expectations but also as that of an individual who recognizes her dignity and has the capacity for independent choice.*

Keywords: *novella, girl character, honor, dignity, national values, psychological narration, inner experience, dialogue, social environment.*

Kirish

Badiiy adabiyot inson va jamiyat munosabatlarini, ma'naviy mezonlar hamda ijtimoiy qarashlarning shaxs hayotiga ta'sirini aks ettiruvchi muhim estetik tafakkur shaklidir. Shu jihatdan qizlar sha'ni va nomusi masalasi o'zbek qissachiligida faqat oilaviy yoki maishiy muammo sifatida emas, balki inson qadr-qimmati, ijtimoiy adolat, ma'naviy mas'uliyat va shaxs erkinligi bilan bog'liq murakkab badiiy muammo sifatida namoyon bo'ladi.

“Sha’n” tushunchasi insonning jamiyat va o‘z oldidagi qadrini, obro‘-e’tiborini anglatsa, “nomus” vijdon, oriyat, mas’uliyat va axloqiy yaxlitlik bilan chambarchas bog‘liq. Biroq bu tushunchalarni faqat qizning xulq-atvorini baholash vositasiga aylantirish biryoqlama yondashuvga olib keladi. Badiiy tahlilda sha’n va nomus, avvalo, har bir insonning daxlsiz qadr-qimmati sifatida talqin etilishi, qahramonning ichki dunyosi, ijtimoiy bosimga munosabati va tanlov imkoniyatlari bilan birgalikda o‘rganilishi lozim.

Mavzuning dolzarbligi ham shundaki, zamonaviy qissalarda an’anaviy qadriyatlar bilan yangilanayotgan ijtimoiy tafakkur o‘rtasidagi munosabat, qizlarning ta’lim olishi, o‘z kelajagini belgilashi, oilaviy va jamoaviy muhitda o‘z ovoziga ega bo‘lishi kabi masalalar badiiy talqin uchun keng imkoniyat yaratadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Maqolada tavsifiy, matniy-tahliliy, qiyosiy-tipologik va psixologik tahlil usullaridan foydalanildi. Asosiy manba sifatida Xoliyor Safarovning “Nomus va hayot” qissasi olindi. Qissa haqidagi ilmiy maqolalarda qayd etilgan poetik xususiyatlar — psixologik tasvir, dialog, nutqiy detal va realistik ifoda — tahlil mezonlari sifatida belgilandi. Xususan, zamonaviy qissalarda ruhiy kechinma, dramatizm, milliy kolorit va obraz individualligiga e’tibor qaratilishi adabiyotshunoslik tadqiqotlarida ham ta’kidlangan [2].

Sha’n va nomus tushunchalarining badiiy-estetik mohiyati

Adabiy qahramon sha’ni uning tashqi ko‘rinishi yoki atrofdagilar bergan baho bilangina belgilanmaydi. U, eng avvalo, qahramonning o‘zligini anglashi, vijdoniga sodiqligi, hayotiy vaziyatlarda qanday qaror qabul qilishi va boshqa insonlarning qadrini tan olishi orqali namoyon bo‘ladi. Shu sababli qiz sha’ni mavzusidagi asarlarda muallif pozitsiyasini faqat voqealar yakunidan emas, balki qahramonning ruhiy holati, nutqi, sukuti, munosabatlari va tanlovlari orqali aniqlash mumkin.

Nomus tushunchasi badiiy matnda ikki yo‘nalishda talqin qilinishi mumkin: birinchisi — shaxsning ichki axloqiy mezoni, ikkinchisi — jamiyat tomonidan shakllantirilgan va ba’zan qahramonga bosim o‘tkazuvchi ijtimoiy talablar majmui. Mazkur ikki qatlam o‘rtasidagi ziddiyat qissada konfliktni kuchaytiradi. Agar jamoatchilik fikri insonning haq-huquqi va sha’nini himoya qilish o‘rniga uni hukm qilish vositasiga aylansa, asar ijtimoiy muhitdagi ma’naviy muammolarni ham ochib beradi.

Shu nuqtayi nazardan, qiz obrazi passiv ravishda voqealarni boshdan kechiruvchi timsol bo‘lib qolmasligi kerak. Uning fikrlashi, orzu-intilishlari, qo‘rquv va umidlari, o‘z hayotiga daxldor qarorlardagi ishtiroki badiiy xarakter yaxlitligini ta’minlaydi. Qahramonning sha’ni esa uning tanlov huquqi va inson sifatidagi qadrini e’tirof etish bilan uzviy bog‘liq.

Xoliyor Safarovning “Nomus va hayot” qissasida muammo qo‘yilishi

Xoliyor Safarov qissalari realistik tasvir, milliy kolorit, oddiy insonlar hayotiga yaqinlik va qahramon ruhiyatini ochishga qaratilgan badiiy detallari bilan ajralib turadi. Adabiyotshunoslikda adibning “Nomus va hayot”, “Qanotsiz qushlar”, “Eng qayg‘uli quvonch” kabi qissalari zamonaviy o‘zbek nasrining muhim namunalari sifatida qayd etilgan [2; 3]. “Nomus va hayot” nomining o‘zidayoq ikki muhim tushuncha — axloqiy mezon va inson umrining qadri — o‘zaro munosabatga kirishadi.

Qissa tahlilida nomusni hayotdan ajratilgan, mavhum va mutlaq hukm sifatida emas, balki insonning yashash huquqi, ruhiy daxlsizligi va qadr-qimmati bilan bog‘liq holda anglash muhim.

Badiiy asarda nomus masalasi ko‘tarilar ekan, kitobxonni qahramonni shoshilinch baholashga emas, balki uning holatini yuzaga keltirgan sabablar, ijtimoiy munosabatlar va ma’naviy ziddiyatlarni anglashga yo‘naltirish ko‘zda tutiladi.

Qissa bo‘yicha ilmiy kuzatishlarda Murod qassob nutqida takrorlanuvchi “masalan” so‘zining xarakter yaratishdagi vazifasi alohida qayd etilgan [1]. Bu detal qahramon nutqining individualligini belgilash bilan cheklanmay, uning voqelikka munosabati va muloqot uslubini ham sezdiradi. Nutqiy detalning badiiy vazifasi shundaki, u muallifning bevosita izohisiz ham obrazning xarakter xususiyatlarini ochishga xizmat qiladi. Qahramonlar o‘rtasidagi munosabatlar, ularning bir-birini tinglashi yoki tinglamasligi, fikrga munosabati ham asardagi ma’naviy muhitni belgilovchi omillardandir.

Shu jihatdan qissadagi sha’n va nomus masalasini faqat alohida bir personajning xatti-harakati bilan chegaralab bo‘lmaydi. Muammoning badiiy ko‘lami atrofdagi kishilarning munosabati, axloqiy mezonlarni qanday tushunishi va inson taqdiriga qanchalik mas’uliyat bilan yondashishida ham namoyon bo‘ladi. Qahramon nutqi va dialoglar ana shu munosabatlarni ochuvchi muhim poetik vosita vazifasini bajaradi.

Qiz obrazi, ijtimoiy muhit va ruhiy tasvir

Qizlar sha’ni mavzusidagi qissalarda ijtimoiy muhit ko‘pincha qahramonning ichki kechinmalarini yuzaga chiqaruvchi faol omil sifatida qatnashadi. Oila, mahalla, tengdoshlar va keng jamoatchilik munosabatlari qizning o‘ziga bo‘lgan ishonchi, kelajak haqidagi tasavvuri va qarorlariga ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Biroq badiiy asarning vazifasi muayyan muhitni biryoqlama qoralash yoki oqlash emas, balki undagi murakkab munosabatlarni hayotiy va ishonarli tasvirlashdir.

Psixologik tasvir qahramonning tashqi harakati ortidagi ichki sabablarni anglash imkonini beradi. Ichki monolog, dialog, sukut, ruhiy holatni ifodalovchi detal va voqealar rivojidagi kutilmagan burilishlar personajning xarakterini chuqurlashtiradi. Xoliyor Safarov ijodiga bag‘ishlangan tadqiqotlarda ham qahramonlarning murakkab ruhiyati, kechinmalari, dramatizm va ramziylik yozuvchi uslubining muhim belgilari sifatida ko‘rsatiladi [2].

Qiz obrazining badiiy talqinida uning sha’nini himoya qilish masalasi faqat tashqi himoya yoki boshqalarning hukmi bilan cheklanmasligi lozim. Qahramonning o‘z fikrini bildirish, ta’lim olish, kasb tanlash, hayot yo‘lini belgilash va adolatli munosabat talab qilish imkoniyatlari ham uning insoniy qadrini ifodalovchi jihatlardir.

Bunday yondashuv qiz obrazini stereotip doirasidan chiqarib, uni murakkab ruhiy olamga ega mustaqil badiiy shaxs sifatida gavdalantiradi.

Ayni paytda milliy qadriyatlarni zamonaviy talqin qilishda an’ana va shaxs erkinligini qarama-qarshi qo‘yish to‘g‘ri emas. Mehr-oqibat, o‘zaro hurmat, mas’uliyat, vafo va oilaviy birdamlik kabi qadriyatlar insonning sha’ni va huquqlarini e’zozlash bilan uyg‘unlashgandagina ijobiy ma’naviy kuchga aylanadi.

Shu ma’noda, badiiy asardagi konflikt qahramonning shaxsiy istagi bilan jamiyat talabi o‘rtasidagi oddiy to‘qnashuv emas, balki qadriyatlarning mazmuni va ularni hayotda qo‘llash mezonlari haqidagi bahsdir.

Zamonaviy qissachilikdagi poetik xususiyatlar

Hozirgi o‘zbek qissalarida ruhiyat tasviri ko‘pincha realistik voqealar, tabiiy dialog, nutqiy detallar va zamon-makon munosabatlari orqali shakllanadi. Qahramon yashayotgan muhit uning ruhiy holatiga ta’sir ko‘rsatadi; makon esa ayrim vaziyatlarda xavfsizlik, begonalashuv, umid yoki xotira bilan bog‘liq ramziy ma’no kasb etadi. Zamonaviy qissachilikka oid tadqiqotlarda ham zamon va makonning qahramon ichki dunyosini ochishdagi ahamiyati ta’kidlangan [3].

Xoliyor Safarov qissalarida nutqiy detalning xarakter yaratishdagi vazifasi alohida e’tiborga loyiq. Murod qassob nutqidagi “masalan” birikmasi obrazning individual nutqiy qiyofasini shakllantirishga xizmat qilishi ilmiy maqolada qayd etilgan [1]. Bunday kuzatish qizlar sha’ni mavzusini o‘rganishda ham muhim: qahramonning o‘z sha’ni haqida gapirishi, boshqalarning unga murojaat shakli, bahs va munozaralardagi ohang, sukut yoki e’tiroz badiiy ma’noni kuchaytirishi mumkin.

Demak, qissada qiz sha’ni va nomusining badiiy talqini mavzu darajasidagina qolmay, poetik vositalar orqali ham ochiladi. Sarlavha, dialog, nutqiy detal, ichki kechinma, konflikt va kompozitsion yechim bir butun tizimni tashkil etadi. Shu tizim qahramonning insoniy qadrini qay darajada anglashimizga yordam beradi.

Xulosa

Tahlillar asosida quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

Birinchidan, qizlar sha’ni va nomusi masalasi zamonaviy o‘zbek qissachiligida inson qadr-qimmati, vijdon, ijtimoiy mas’uliyat va shaxs erkinligi bilan bog‘liq holda o‘rganilishi lozim.

Ikkinchidan, nomus tushunchasini faqat jamoatchilik hukmi yoki tashqi axloqiy talablar bilan tenglashtirish biryoqlama talqinga olib keladi. Badiiy yondashuvda qahramonning ichki mezoni, ruhiy kechinmasi va tanlov huquqi ham e’tiborga olinishi zarur.

Uchinchidan, Xoliyor Safarovning “Nomus va hayot” qissasi mavzuni muhokama qilish uchun muhim manba bo‘lib, uning nomlanishi, dialoglari va nutqiy detallari asardagi axloqiy-ruhiy muammolarni tahlil qilish imkonini beradi.

To‘rtinchidan, qiz obrazi mustaqil fikrlovchi, o‘z qadrini anglaydigan va hayotiy qarorlarida faol ishtirok etadigan shaxs sifatida tasvirlanganda uning badiiy-estetik mohiyati to‘laqonli namoyon bo‘ladi.

Beshinchidan, milliy qadriyatlarning badiiy talqini inson sha’ni, o‘zaro hurmat, mehr-oqibat va adolat tamoyillari bilan uyg‘un holda yoritilgandagina zamonaviy ma’naviy ehtiyojlarga javob beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Rajabova H. Realistik qissalarda nutqiy detallarning badiiy maqsadi, vazifasi va ahamiyati (Xoliyor Safarovning “Eng qayg‘uli quvonch” qissasi misolida) // Til va adabiyot.uz. – 2025. – 4-son. – 118-betdan.
2. Burxanova F. Zamonaviy o‘zbek qissalarida ruhiy kechinma va ifoda mahorati // Til va adabiyot.uz. – 2024. – 20-son.
3. Rajabova H. Qissalarda zamon va makon talqini (xronotop) (Shuhrat Matkarimning “Yilon”, “Maqar”, Xoliyor Safarovning “Nomus va hayot”, “Qanotsiz qushlar”, “Eng

qayg‘uli quvonch” qissalari misolida) // Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – 2025.
4. Safarov X. Nomus va hayot. – Qissa. (Nashr ma’lumotlari foydalanilgan nashr nusxasi asosida to‘ldiriladi).
5. Eshmatova Yu. Istiqlol davri o‘zbek qissachiligida ayol ruhiyatining badiiy talqini: filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. – Toshkent, 2020.